

Místo George Orwella v sociologii

Tereza Rejšková

Fakulta sociálních věd

Universita Karlova

Praha

Bakalářská práce

4. ročník sociologie a sociální politiky

Konzultoval: Prof. PhDr. Miloslav Petrušek CSc.

Práce bude obhajována v 8. semestru studia.

*Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a použila jen
uvedených pramenů a literatury.*

V Praze dne 19. května 2006

Teren Ryzíková

vlastnoruční podpis

OBSAH:

OBSAH.....	3
ABSTRAKT	4
ABSTRACT	4
I. MÍSTO LITERATURY V SOCIOLOGII.....	5
II. MÍSTO SOCIOLOGIE A LITERATURY V ANGLII.....	8
III. MÍSTO GEORGE ORWELLA V TÉTO PRÁCI	10
IV. MÍSTO ERICA A. BLAIRA VE SVĚTĚ	11
V. CHUDOBA.....	13
VI. TŘÍDNÍ SPOLEČNOST	15
VII. SOCIALISMUS	18
VIII. NACIONALISMUS	21
IX. TOTALITARISMUS	22
X. ZÁVĚR	28
POUŽITÁ LITERATURA:	30
PŘÍLOHA – PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE	33

ABSTRAKT:

Sociologie a literatura jsou dvě disciplíny, které k sobě mohou mít blízko tématem i užívaným médiem. Jejich vztah je hojně teoreticky pojednáván od samého počátku sociologie až dodnes. Jednou ze zemí, kde tyto dvě disciplíny byly neobvykle prolnuté, je Anglie, jejíž literáti mohli být vzhledem ke specifikům tamní společenskovední scény považováni za „utajené sociology“. Jedním z nich mohl být i G. Orwell, který ve svých statích popisoval a kriticky hodnotil společenské jevy a ve svých nejznámějších románech vystavěl mimo jiné i určitý koncept totalitární společnosti, jež byl, a stále zůstává, tématem sociologických debat. Jeho koncept totalitarismu, Orwellova nejdůležitějšího tématu, je zakotven v pozorování fungování společnosti první poloviny 20. století. Jeho určité aspekty jsou představeny v této práci spolu s výběrem z témat úzce s Orwellovým chápáním totalitarismu souvisejících jakými jsou: chudoba, třídní rozdělení společnosti, socialismus nebo nacionalismus.

ABSTRACT:

Sociology and literature are two disciplines that can be considered related due to their common topic and the medium used. The relation of these two disciplines has been discussed theoretically since the beginnings of sociology. England is one of the countries where these two disciplines have been exceptionally intertwined and whose literary men and women, due to the specific situation on the field of human sciences, could have been considered as “concealed sociologists”. George Orwell could have been one of them, as he in his prose described and critically assessed social phenomena and as he presented, in his most famous novels, his concept of totalitarian society which has been part of sociological debate to this day. His concept of totalitarianism, Orwell’s most important theme, is based in his observations of the society of the first half of the 20th century. Some aspects of totalitarianism are presented together with a selection of themes which are closely connected to totalitarianism, namely poverty, class structure, socialism and nationalism.

I. MÍSTO LITERATURY V SOCIOLOGII

Člověk, když poznává svět, zpravidla nebývá věrný jen jedné jediné metodě takového poznávání, nedívá se pouze z okna nebo nečte pouze denní tisk. Poznatky o světě, které získává různými metodami, pro něj vytvářejí celkový obraz světa a on už často není s to tyto poznatky od sebe oddělit a určit jejich původní zdroj. Sociologie, když poznává společnost, je na tom, podle mého názoru, podobně. Zaprvé sama používá různé prověřené vědecké metody a zadruhé, jak se domnívám, sociolog, stejně jako výše zmíněný člověk, nedokáže ve svém poznání přesně odlišit jeho jednotlivé zdroje, ať vědecké či nevědecké. Jsou disciplíny, které tím, že se sociologii v něčem podobají, se s ní prolínají více než jiné. Jednou z těchto disciplín je i literatura, která se sociologii podobá zaprvé médiem, které používá ke svému vyjadřování – textem, a zadruhé často i předmětem svého zájmu - člověkem a společností.

Bylo by velice zajímavé empiricky prozkoumat, zda, jak moc a čím konkrétně se liší texty, které ještě spadají do kánonu sociologie : eseje (například u G. Simmela), analýzy kvalitativní sociologie a podobně, od textů, které do tohoto kánonu již nespádají a jsou považovány naopak za texty literární. Jinými slovy by bylo zajímavé prozkoumat, zda je jazyk sociologie opravdu „aktualizován ve svébytném jazykovém prostředí“, zda si udržuje „vlastní styl, který je nesen tendencí k autonomní a v jistém smyslu esoterické dialogičnosti“ (Alan, Petrušek 1996: 17), jak tvrdí M. Petrušek a J. Alan.

Teoreticky je rozdíl mezi těmito dvěma druhy textů, a z toho vyplývající rozdíl i mezi oběma disciplínami jako takovými, pojednáván hojněji, nicméně ani tak není rozdíl jasně definovaný. Zaprvé není jasné, jaké místo má literární text v sociologii, zdali jí může něčím přispět, a zadruhé není jasné, jaká místa mají literatura a sociologie v celkovém poznání společnosti, jakým způsobem tomuto poznání mohou přispět. Prolínání, vzájemné obohacování či nesmiřitelný boj mezi těmito dvěma disciplínami – literaturou a sociologií – je předmětem debat už od samého vzniku sociologie, zárodky tohoto sporu jsou ještě starší, jak

argumentuje W. Lepenies ve své knize *Between Literature and Science: The Rise of Sociology*, která se důkladně zabývá vztahem těchto dvou disciplín a jeho historickým vývojem: „Už na konci 18. století [...] praxe sociálních věd spočívající v napodobování věd přírodních, začala být stále více nahlížena jako cosi sporného. [...] Přírodní vědy dosáhly úspěchů skrz experiment – ale už záhy se mělo ukázat, že v oblasti společnosti nemůže experiment jednoduše nahradit zkušenost“ (Lepenies 1988: 8).

Poté, co se sociologie ustavila jako samostatná vědní disciplína, musela se vymezovat nejen vůči ostatním nepřejícím vědním disciplínám, ale také vůči literatuře, což Lepenies vysvětluje tím, že „v klimatu víry ve vědu, které charakterizovalo 19. století, si určitá odvětví literatury, co se pokroku v poznání týče, dělala nárok na status srovnatelný s mnoha vědními disciplínami“ (Lepenies 1988: 6). Známy je příklad Balzaca, o jehož díle H. Taine, představitel francouzského pozitivismu a literární kritik, prohlásil, že je „největší zásobárnou dokumentů o lidské podstatě, jakou máme k dispozici“ (Lepenies 1988: 5). Romanopisec Balzac sám sebe považoval za „doktora sociálních věd“, Zola zase své dílo chápal jako „praktickou sociologii“ (Alan, Petrusek 1996, 22). Sociologie bojuje s literaturou tehdy, chce-li sama sebe identifikovat jakožto exaktní, metodologicky čistou vědní disciplínu. Proto tento boj úzce souvisí i s obecnějším bojem mezi vědou a literaturou, mezi tím, co C. P. Snow, sám vědec a spisovatel v jedné osobě, nazval na konci 50. let dvěma kulturami, které se chovají k sobě jako „dva nepřátelské kmeny“ (Lepenies 1988: 155), o sobě navzájem nic nevědí a odmítají spolu komunikovat. Snow nicméně viděl východisko z tohoto antagonismu ve vzniku tzv. třetí kultury, společenských věd a umění, zabývajících se tím, jak lidské bytosti žili a žijí .

Tato třetí kultura měla překonat omezení nekompromisních přístupů jak exaktních vědců (včetně sociologů za ně se považujících) a literátů, kteří tvrdili, tak jako H. G. Wells, že: „ jediným médiem, skrz něž je možné diskutovat o naprosté většině problémů [...]

vycházejících [...] ze současného vývoje naší společnosti“ je moderní román (Lepenes 1988: 153). Podobně, avšak nikoli tak absolutně, se o žánru románu vyjádřil rakouský spisovatel F. Torberg: „Naučili jsme se a zakusili jsme, že politické je všechno a že sice mohou existovat romány, které nemají nic společného s plavbou po moři, že však neexistuje žádný, který by neměl nic společného s politickými poměry“ (Strelka 2001: 11).

V současné a nedávné debatě o vztahu sociologie a literatury se často objevuje smířlivý postoj, uznávající legitimitu přínosu obou disciplín k poznávání společnosti. V 60. letech vytvořil teoretický sociolog a vášnivý čtenář L. A. Coser čítanku *Sociology Through Literature*, ve které shromáždil beletristické texty, které podle něj, ač dosud sociology opomíjené, jim mohou významně přispět k pochopení společnosti. V předmluvě k této přelomové čítance její existenci a tedy i existenci literárního textu v sociologii autor obhajoval tím, že „cvičená vnímavost [spisovatele] může být bohatším zdrojem společenského vhledu než například dojmy neškoleného respondenta, na nichž spočívá v současné době tolik sociologického výzkumu“ (Coser 1963: 3), nebo „jestliže román, hra nebo báseň je osobním a přímým postřehem sociálního života, sociolog by na ně měl reagovat se stejnou otevřeností a ochotou se dozvídat, jako když se dotazuje respondenta, pozoruje komunitu nebo klasifikuje a analyzuje data z průzkumu“ (Coser 1963: 4) a nebo: „musíme číst Marxe i Balzaca. Maxe Webera i Prousta. Porozumění jednoho bude osvětlené porozuměním druhého“ (Coser 1963: 4). Petrussek a Alan vyjadřují tento smířlivý postoj z pohledu sociologie takto: „Pro danou chvíli by bylo úspěchem, kdyby skončila svou kariéru představa, že použití jedné skupiny metod v sociologii je už paradigmatický krok, kdybychom tedy uznali nejen multiparadigmatičnost sociologie, ale i její reálnou metodologickou heterogenitu, [...] přiznali ji právo na metodologický eklekticismus. Vezmeme-li jakýkoli sociologický text, záhy zjistíme, že sociologové jsou primárně vypravěči“ (Alan, Petrussek 1996: 21). Autoři dále tvrdí, že literární dílo lze považovat za „plnohodnotný předmět

sociologického zájmu, dokonce za předmět aktuálních politických či morálních úvah o širším kulturním, historickém a sociálním kontextu“ (Alan, Petrussek 1963: 9) a vzpomínají T. G. Masaryka, pro kterého literatura byla „jedním ze základních poznávacích instrumentů sociologické metodologie“ (Alan, Petrussek 1996: 36). M. F. Rogers ve své knize *Novels, Novelists and Readers: Towards a Phenomenological Sociology of Literature*, která vyšla na počátku 90. let, tvrdí, že „je vhodná doba pro ustanovení interdisciplinární, zřetelně kreativní sociologie literatury“ (Rogers 1991: 15). Za ukotvení pozice literatury v sociologii se přimlouvá: „sociologie je [...] skeptická disciplína, která trvá na tom, že věci nejsou takové, jakými se zdají. Stejně jako literární, tak i sociologická imaginace odhaluje rozsah a hodnotu lidské rozmanitosti. Vztahy mezi individuem a skupinou, já a kulturou, biografii a historií se týkají jak spisovatelů, tak sociálních vědců“ (Rogers 1991: 16).

Vezmeme-li v úvahu výše uvedené argumenty, musíme literatuře její místo v sociologii přiznat. A nakonec ještě jedna vehementní obhajoba místa literatury v sociologii z úst Z. Baumana : „Richard Rorty jednou řekl, že kdyby se vědci pět set let po katastrofě, která zničila západní svět, chtěli dozvědět něco o naší společnosti, bylo by pro ně mnohem lepší vykopat knihy Dickense než knihy Heideggera- k jehož jménu bych přidal dlouhý seznam v sociologii zabydlených jmen [...]. Porozumění lidským dilematům a strastem není privilegium sociologů. Znalost sociologických metod může člověku zajistit práci, ale nikoli moudrost a pochopení. [...] Já osobně jsem se o společnosti, ve které žijeme, dozvěděl více od Balzaca, Zoly, Kafky, Musila, Frische, Perece, Kundery, Becketta [...] než třeba od Parsonse a dalších stálíc poznámkových aparátů“ (Bauman 2002b: 2).

II. MÍSTO SOCIOLOGIE A LITERATURY V ANGLII

Anglie byla a je zemí s velmi silnou literární tradicí a tudíž v ní i vztah literatury a sociologie má speciální podobu. To souvisí se dvěma body, zaprvé s tím, že literární svět

(literatura a literární kritika) byl již tradičně prolnut s veškerým uvažováním o společnosti, politice a světu, a byl dostatečně institucionalizovaný a reflektovaný na to, aby si trval na tom, že k těmto společenským tématům má co říci. A zadruhé s tím, že sociologie jen velmi pomalu získávala postavení samostatné disciplíny.

Zaprvé, jak tvrdí Lepenies, „intelektuální rozdíly [mezi literáty a sociology] nebyly tak vyhraněné, jako tomu bylo v Německu a Francii“ (Lepenies 1988: 154), víra v literaturu a v její roli při poznávání společnosti byla obrovská, jako například u kritiků M. Arnolda či T.S. Eliota: „literatura se svojí intuicí vidí dál než analýzy sociologů“ a „schopnost oslovit lidské srdce je mnohem víc žádoucí než výtvořiny disciplíny, která se mylně chápe jako přírodní věda o společnosti“ (Lepenies 1988: 13).

S tím souvisí druhý bod, silná pozice literatury v něčem nahradila potřebu po institucionalizaci společenských věd na univerzitách. Všechny předválečné pokusy (s výjimkou University of London) založit v Anglii katedru sociologie ztroskotaly, první katedry se zakládaly až po druhé světové válce a často bez vlastního specificky anglického přístupu, kopírovaly především americké modely sociologie.

Specifika anglické situace shrnuje K. Kumar ve svém článku *Sociology and the Englishness of English Social Theory*: „vzhledem k tomu, že literatura a historie byly v Anglii významně zapojeny do sociálních a politických témat, mohly tak reprezentovat v určitém ohledu příznačně anglickou sociologii – sociologii pod jiným jménem, utajenou sociologii, nebo ‚implicitní‘ sociologii. [...] Intelektuálové působící v rámci těchto disciplín mohli významně přispět sociální teorii. [...] Přísně vzato, anglická sociologie přišla až velmi pozdě, ale to neznamenaá, že anglická intelektuální tradice pozbývala sociologické povědomí a porozumění a že nemohla sociologii sama nic nabídnout, i přesto, že většinou se to odehrávalo mimo hranice formální akademické sociologie. V určitém smyslu to byla právě tato bohatá nabídka, která vytěsnila sociologii a přitáhla mnoho intelektuálů, kteří by v jiných

zemích možná u sociologie skončili, k historii či literatuře“ (Kumar 2001: 44). Lepenies se také domníval, že důvodem k tomu, že se v Anglii sociologie dlouho nevyvíjela, bylo, že Angličané svoji sociologii už měli, že měli „skrytou sociologii“ (Kumar 2001: 44). A jak radí K. Kumar, stojí za to tuto oblast skryté sociologie prohledávat, protože budeme bohatě odměněni. Jednou z takových odměn může být, a podle mého názoru je, George Orwell a jeho dílo.

III. MÍSTO GEORGE ORWELLA V TÉTO PRÁCI

Proč zrovna George Orwell? Podle mého názoru, tento ‚utajený sociolog‘ má sociologii co říct, a to z několika důvodů. Především to byl člověk, který opravdu měl baumanovský ‚sociologický šestý smysl‘: celý život se díval na věci vždycky novými očima a jeho zrak pronikal hluboko pod povrch věcí, jeho neobvyklé životní zkušenosti mu poskytly výjimečné perspektivy pohledu na společnost, vždy, než věci soudil, sám se k nim přiblížil a nenechával se strhnout převažujícími ideologiemi a generalizacemi. Byl to člověk, „který nikdy nepsal o tom, co nezažil, a hlavně měl odvahu jít proti proudu“ (Wilson 2006: 5), který „nám měl co říct o věcech s univerzální platností více než leckterý systematictější filosof či akademik“ (Crick 1992: 23), byl to člověk, který chtěl být „užitečný lidem, kteří trpí“ (Rorty 1998: 140) a pro kterého literatura měla mimo jiné i politický smysl. V eseji *Proč píšu?* jako důvod k psaní uvádí „Píšu to proto, že existuje nějaká lež, kterou chci odhalit, nějaká skutečnost, na kterou chci upozornit“ (Orwell 1997: 9).

Jeho tvorba je navíc různorodá, co se týče žánrů. Psal sice romány, ale vedle toho také reportážní, dokumentární prózy a eseje, které mají velice blízko k sociologickým textům, neboť popisují a kriticky hodnotí společnost a politické dění. Dále jeho dva nejslavnější romány, *Farma zvířat* a *1984* se staly politickými událostmi a udělaly ze svého autora „součást klimatu doby“ (Crick 1974: 2). Tím, že se zabývá společenskými tématy, ale zároveň

k nim má naprosto originální a akademicky a politicky neortodoxní přístup, může pomoci sociologům ‚vykouknout‘ ze zavedených pohledů na společnost. Tato práce se pokusí nastínit Orwellovy názory na několik, v jeho díle ústředních, společenských témat, tak jak je zpracovával ve svých románech (především ve *Farmě zvířat* a *1984*), dokumentárních prózách (*Na dně v Paříži a Londýně*, *The Road to Wigan Pier* a *Hold Katalánsku*) a esejích. Jedním z nejhlavnějších témat je totalitní společnost a totalitarismus, nicméně s Orwellovým chápáním tohoto jevu úzce souvisejí a vedou k němu další témata, která jsou v této práci rozpracována, především chudoba, třídní rozdělení společnosti, socialismus a nacionalismus.

IV. MÍSTO ERICA A. BLAIRA VE SVĚTĚ

Nicméně, jak říká L. Trilling, Orwell „byl tím, co píše“ (Trilling 1974: 65), proto je nutné se ještě na chvíli zastavit u jeho života. Jak již bylo řečeno, Orwell byl do té míry upřímný a poctivý spisovatel a pozorovatel skutečnosti, že se nevyjadřoval k věcem, o kterých nezískal bezprostřední zkušenosti. Tato jeho upřímnost měla své příčiny i důsledky v autorově životě, jinými slovy autorův život byl do té míry neobvyklý, že poskytl mnoho podnětů k psaní, a zároveň autorova zvědavost a snaha si utvořit vlastní názor ho zavedly na neočekávatelná místa. Proto je důležité v případě Orwella načrtnout, byť velmi stručně, několik životních epizod, nebo spíše mapu míst, kde se ocital. George Orwell se narodil jako Eric A. Blair v roce 1903 v Bengálsku v době, kdy Indie byla pod britskou koloniální správou, jeho otec byl jedním z jejích mnoha úředníků. Rodina se několik let po Ericově narození vrátila zpět do Anglie, kde Eric prožil svá školní léta na internátních školách, mimo jiné na slovuťném a snobském Etonu, kam získal stipendium a kde se tedy pohyboval mezi chlapci z daleko bohatších rodin. Jedním z jeho učitelů byl Aldous Huxley, se kterým byl o mnoho let později srovnáván. Oproti očekávání po skončení školy nenastoupil na univerzitu, ale rozhodl se odjet do Barmy, kde byl zaměstnán u imperiální policie. Zde mohl na vlastní

kůži zažít koloniální nadvládu, která mu s časem připadala více a více neoprávněná a která prohloubila jeho nenávist k autoritě. Navíc jeho zkušenosti z odlišné společnosti vycvičily jeho citlivost k společenským tématům a také „Barma potvrdila jeho roli outsidera, člověka, který se dokázal dívat na Anglii jako na celek“ (Thomas 1968: 14). Pocit viny za roli „agenta útlatku“ ho přivedl k tomu, že se po zbytek života identifikoval s utlačovanými, kdekoli na ně narazil (Thomas 1968: 14). Své barmské zkušenosti Orwell vepsal do románu *Barmské dny* a do mnoha vynikajících esejů. V roce 1927 se vrátil do Anglie, kde se rozhodl podniknout radikální krok, jakýsi sociální experiment. Rozhodl se zblízka poznat život dělníků, nezaměstnaných, tuláků. Obléknul si obnošené šaty, ubytoval se v nejlevnějších ubytovnách, slumech nebo v dělnických bytech v Londýně, Paříži a v severoanglických důlních oblastech. Spal na zemi, sháněl práci, myl nádobí, toulal se, trpěl hlady. Jak napsal L. Trilling: „Orwell používal představivost člověka, jehož ruce, oči a celé tělo bylo součástí jeho myslícího aparátu“ (Trilling 1974: 72). Zážitky posléze zpracoval v prózách *Na dně v Paříži a Londýně* a *Road to Wigan Pier*, „směsi sociologie, politologické analýzy a autobiografie“ (Oxley 1970: 39). V roce 1936 odjel do Španělska dělat zpravodaje z občanské války, leč nedokázal jen přihlížet a přidal se k republikánským milicím, které sestávaly z mnoha skupin, včetně komunistů. Byl členem skupiny POUM, nesprávně nařknuté z trockistických sympatií. Proti Francovi bojoval po několik měsíců, byl vážně zraněn. V květnu 1937 propukl otevřený boj mezi jednotlivými republikánskými skupinami, respektive mezi komunisty a ostatními levicovými skupinami. Boj se vyostřil, komunisté ostatní skupiny zradili, lživě je prohlašovali za přívržence fašismu a tak se cítili oprávněni do nich střílet. Navíc díky jejich propagandě se celý svět domníval, že viníky jsou ostatní levicové skupiny a komunisté že jsou oběťmi. Orwell musel Španělsko opustit ve strachu o život, až do konce života zůstal nedůvěřivý a kritický vůči komunismu. Zážitky z tohoto období jsou kromě esejů popsány v knize *Hold Katalánsku*. Zkušenost Španělska „mu dala nahlédnout za hranice čistých idejí, do lidských

situací, v nichž rozhoduje elementární motivace života či smrti (Šimečka 1991: 217).“ Navíc tam „poprvé viděl novinové zprávy, jež neměly žádnou souvislost s fakty, ani takovou, kterou v sobě skrývá normální lež“ (Orwell 1997: 228). Od té doby byl velmi ostražitý na jakoukoli potenciální propagandu, domníval se, že „sám pojem objektivní pravdy pomalu mizí ze světa“ (Orwell 1997: 233), pochopil, jak snadno se lži dostávají do historie. Toto prozření se posléze projevilo v jeho chápání totalitarismu. Když propukla druhá světová válka, usiloval Orwell o přijetí do armády, ale ze zdravotních důvodů nebyl přijat. Působil v BBC, psal eseje, romány a nesčetné články do novin. V roce 1944 dokončil *Farmu zvířat*, v roce 1949 pak svůj nejslavnější román *1984*. Zemřel v roce 1950, jeho smrt rozdělila dvacáté – nebo také Orwellovo – století na dvě poloviny, v první z nich Orwell žil, v druhé z nich žil jeho odkaz.

V. CHUDOBA

Orwell strávil mnoho měsíců mezi nejchudšími vrstvami obyvatel, mezi lidmi, kteří, když se snažili sehnat práci, zamalovávali si díry v ponožkách inkoustem, aby vypadali slušně (Orwell 1980: 27). Po celou dobu, co mezi chudými žil, snažil se stát „jedním z nich“, aby pochopil jejich život a „jaké různé vesmíry různí lidé obývají“ (Orwell 1980: 138). Identifikoval se s nimi, sám sebe zahrnoval do chudinského „my“. Samozřejmě, že jeho zkušenosti a názory jsou pouze osobní výpovědí, „pouze“ ale jen ve smyslu nereprezentativnosti, neboť právě ona osobitost a bezprostřednost jeho výpovědi dokáže do jisté míry mít na čtenáře daleko hlubší dopad, než by mělo zajištění reprezentativnosti. Orwell zaprvé dává čtenáři možnost poznat opravdový svět chudáků z popisů a vyprávění a zadruhé soudy, ke kterým dochází, se zdají být opodstatněné právě tím, že jsou zakotveny ve faktické zkušenosti autora. Orwell udává s fanatickou precizností finanční a majetkové (ne)poměry mezi chudými dělníky a nezaměstnanými, aby ukázal, že je to právě materiální nedostatek, který z chudáků dělá chudáky a ne naopak. Snaží se tím vyvrátit předsudečné přesvědčení

mnoha lidí, že dispozice k tomu být chudákem je cosi vrozeného, cosi, co je předurčeno charakterem člověka. V *Na dně v Paříži a Londýně* toto jednoznačně komentuje: „Strach z lůzy je založen na pověře. Ta vychází z toho, že mezi bohatými a chudými je nějaký tajemný fundamentální rozdíl [...]. Ale ve skutečnosti žádný takový rozdíl není. Lidé se rozdělují na bohaté a chudé pouze podle svých příjmů a ničeho jiného [...]. Každý, kdo někdy mezi chudými žil jako rovný s rovnými, to ví velice dobře. Ale háček je v tom, že inteligentní, vzdělaní lidé, ti, od kterých byste mohli očekávat liberální názory, nikdy mezi chudými nežijí“ (Orwell 1980: 73). Proto v *Road to Wigan Pier* o chudé dělnické třídě píše, že jsou „charakteristickými vedlejšími produkty moderního světa“, které „nemůžeme přehlížet, pokud přijímáme civilizaci, jež je vytvořila“, je to „vlastně naše povinnost občas vidět a cítit taková místa“ (Orwell 1980: 131).

Orwell dále zdůrazňuje, jaký vliv má nouze na duševní a myšlenkový život člověka, pro nějž pak nejvyšší hodnotu má práce, která znamená jídlo, a spánek. O myči nádobí, jímž sám byl, píše: „Žije v rytmu daného prací a spánkem, nemá čas přemýšlet, o světě kolem téměř neví“ (Orwell 1980: 58). Orwell toto ilustruje historkou, kdy se před ubytovnou, kde spal, stala vražda. Rozruch kolem vraždy spící vzbudil. Ti však hned poté, co zjistili, co se stalo, šli opět spát. Orwell to komentuje: „Ale to, co mě zpětně překvapuje, je skutečnost, že už tři minuty poté, co se vražda odehrála, jsem byl v posteli a spal. Stejně na tom byla většina lidí z naší ulice, jenom jsme se ujistili, že zavražděný je skutečně mrtev, a šli jsme zpátky spát. Byli jsme pracující lidé – copak mělo smysl plýtvat spánkem kvůli nějaké vraždě?“ (Orwell 1980: 59). Chudý člověk si nemůže dovolit moc duchovního úsilí, „má příliš velký hlad na to, aby se jen snažil myslet na něco jiného než na jídlo“ (Orwell 1980: 39). Tento nedostatek sil přemýšlet z nich dělá stále víc a víc otroky. Chudý člověk si navíc nemůže dovolit řídit se mravními úsudky, nemůže si dovolit být poctivý. Navíc pro chudé v podstatě neexistuje budoucnost ani minulost, žijí ve věčné přítomnosti. Orwell nás skrz tato poznání

učí nemít předsudky vůči chudým lidem jako například, že si za svou situaci mohou sami, že svou situací netrpí tolik, jako by trpěli příslušníci středních tříd, že jim není pomoci atd. Orwell končí svoji knihu tím, kde bychom měli všichni začít, tím, že „si už nikdy nebude myslet, že všichni tuláci jsou opilci a zločinci, nebudu očekávat vděk, když nějakému žebrákovi dá penci, nebudu překvapen, že lidé bez práce nemají energii“ (Orwell 1980: 120). R. Hoggart se v předmluvě k *Road to Wigan Pier* o obrazu chudiny, který nám Orwell předkládá, vyjádřil: „Orwellův obraz, přestože nebyl úplně věrný, byl pravdivější než téměř všechny jiné materiály, kterými nás zásobovala dokumentární třicátá léta [...] Byl věrný duchu bídy“ (Hoggart 1974: 41-2).

VI. TŘÍDNÍ SPOLEČNOST

To, že Orwell na vlastní kůži poznal jak dno, tak smetánku společnosti, a navíc revoluční Španělsko, kde „běžné třídní rozdělení společnosti zmizelo v míře, jež by byla v penězi prolezlé anglické společnosti nemyslitelná“ (In: Williams 1971: 56), mělo vliv na jeho pohled na třídní rozdělení společnosti. Na třídní rozdělení, které v Anglii Orwellova života bylo fakticky velmi silné („Anglie je nejtřídnější společností pod sluncem“ (Orwell 1982: 52)) a teoreticky a zdánlivě zatracované a zanikající, nahlížel Orwell velmi neortodoxně. Některé jeho postřehy jistě stojí za zmínku. Především si i v době levicové euforie uvědomoval, že třídního rozdělení se nelze zbavit mávnutím kouzelného proutku, ať už má podobu zákona, ideologie, hesel či osobního předsevzetí. Tvrdil, že „anglický třídní systém se sice již přežil, nicméně přežil a neprojevuje žádné známky odumírání“ (Orwell 1980: 227). Takový názor šel ovšem proti převažujícímu přesvědčení. Orwell popisuje: „Kamkoli se podíváte, toto prokletí třídních rozdílů před vámi stojí jako kamenná zeď. Nebo spíše jako [...] sklo akvária; je velmi snadné předstírat, že tam to sklo není, ale zároveň je nemožné tím sklem projít. Bohužel je dnes zvykem předstírat, že sklo je prostupné.“

Samozřejmě, že každý ví, že existují třídní předsudky, ale zároveň tvrdí, že právě on jim nějakým záhadným způsobem nepodléhá. [...] Všichni ostře vystupujeme proti třídnímu rozdělení, ale jen málokdo ho vážně chce zrušit“ (Orwell 1980: 196).

Orwell si uvědomoval, že třídní rozdíly „se nedají potlačit tím, že budeme automechanikovi říkat ‚Pepiku‘. Domnívat se, že to lze, je jedním z přetrvávajících sebeklamů Britů“ (Hoggart: 43). Byl si vědom toho, že příslušnost k dané třídě není pouze funkcí výše příjmů, že třída člověka formuje, vychovává a vytváří jeho identitu, a proto je tak těžké na ní zapomenout a tvářit se, že člověk je součástí beztřídní společnosti. Tento názor, jakkoli nepopulární mezi levicovými intelektuály té doby, je zarážlivě upřímný a pravdivý. V *Road to Wigan Pier* činí toto doznání: „Všechny mé představy – představy dobra a zla, příjemného a nepříjemného, legračního a vážného, ošklivého a krásného – jsou ve své podstatě představy vytvořené střední třídou, můj vkus, [...] mé způsoby [...] jsou charakteristickými produkty určitého způsobu výchovy [...]. Když toto pochopím, tak také pochopím, že nemá smysl plácet proletáře po zádech a říkat mu, že je stejně tak dobrý člověk jako já; pokud s ním chci mít opravdový kontakt, musím vyvinout úsilí, na které pravděpodobně nejsem připraven. Neboť, abych se vymanil ze své třídní příslušnosti, musím popřít nejen své osobní snobství, ale i ostatní předsudky a vkus. Musím se změnit do té míry, že nakonec už nebudu rozpoznatelný jako tentýž člověk“ (Orwell 1980: 198). Orwell si byl vědom, že popřít sama sebe tímto způsobem nelze a že volání po proletarizaci buržoazie, tedy po naprosté jednorázové výměně kulturních hodnot, které znělo zleva, může být leda politickým gestem a nemůže vést k opravdové společenské změně. To, že kulturní rozdíly vycházející z různé výchovy a zázemí u lidí zůstanou, ještě není překážkou úsilí o spravedlivou společnost. Rádoby socialistům vytýká, že mu dávají najevo, že je „podřadný člověk, protože nikdy nepracoval rukama“, protože mu tímto sdělují, že „je buď ze své podstaty k ničemu nebo, že by se měl změnit do míry, která není v jeho moci“ (Orwell 1980:

230), uvědomuje si, že pouhá rošáda mezi buržoazií a proletariátem nemůže přinést nic lepšího. Se snahou o překonání třídních rozdílů musí jít ruku v ruce snaha o překonání předsudků, neboť právě existence předsudků zabrání možnosti opravdového zrovnoprávnění. Orwell uhodil hřebík na hlavičku, když popsal hlavní důvod přetrvávající existence anglického třídního systému slovy: „nižší třídy smrdí“, kde smrdí má především svůj primární význam. Orwell samozřejmě psal pouze o situaci své doby, protože by si nedovolil se svou poctivostí vyjadřovat se o době, ve které sám nežil a kterou sám neprozkoumal, nicméně se domnívám, že tento prototyp předsudku je kamenem úrazu leckterého sociálně nerovného systému i dnes. Tato pasáž stojí za ocitování: „Zde se dostáváme k pravému tajemství třídních rozdílů na západě – k pravému důvodu, proč Evropan vychovaný v měšťáckém prostředí, i když se prezentuje jako komunista, nemůže, aniž by vynaložil obrovské úsilí, považovat dělníka za sobě rovného. Je to shrnuto ve třech strašných slovech, která dnes lidé z obezřetnosti moc nevyslovují, ale která se v době mého dětství slýchala běžně. Ta slova jsou: ‚Nižší třídy smrdí‘. To nám bylo vštěpováno [...]. A zde jsme samozřejmě u neproniknutelné překážky. Protože žádný pocit náklonnosti či odporu není tak zásadní jako pocit fyzický. [...] Když je průměrný člověk ze střední třídy vychováván k přesvědčení, že dělníci jsou nevzdělanci, lenoši, opilci, neurvalci a nepoctivci, nemusí to ještě tolik znamenat, ale to, co opravdu škodí je, když je vychováván k tomu si myslet, že dělníci jsou špinaví“ (Orwell 1980: 182). Dnes jsou tyto předsudky ve výchově přítomné asi v menší míře, nicméně, budeme-li k sobě upřímní, nemyslíme si obdobně, že špína za nehem bezdomovce je úplně jiná než špína za naším nehem? Nejsme také vychováni k tomu si například od bezdomovců držet odstup? Orwell tím dokazuje, že demonizované předsudky mají dlouhou životnost, a že napomáhají prodlužovat životnost i třídního systému společnosti. Přestože Orwell v analýze chudoby a sociální stratifikace nepřichází s žádnou novou převratnou teorií, bezprostřednost jeho postřehů, které spojují osobní a obecné společenské uvažování, je

neuvěřitelně přitažlivá a výmluvná a napomáhá čtenáři pochopit Orwellovo chápání socialismu a dalších jevů.

VII. SOCIALISMUS

V eseji *Proč píšu* se Orwell zcela nekompromisně vyznal z lásky k socialismu, když napsal: „Každá řádka každé závažnější práce, kterou jsem od roku 1936 napsal, byla přímo či nepřímo napsána *proti* totalitě a *pro* demokratický socialismus, jak ho chápu já“ (Orwell 1997: 9). O tom, na které straně Orwell je, tedy není pochyb. Jak ale Orwell tento socialismus, do kterého vkládal tolik nadějí, chápal, je nutné upřesnit, neboť nebyl nikdy nekritický přívrženec žádného socialistického hnutí, naopak byl do té míry kritický „advocatus diaboli“ socialismu (Orwell 1980: 203), že si vysloužil mezi levicovými intelektuály značnou nepopularitu. Orwell nebyl teoretik, ale praktik a pragmatik, nebo slovy R. Rortyho: „realistický filosof, obránce zdravého rozumu proti těm, kteří jím kultivovaně a ironicky pohrdali“ (Rorty 1998: 142). Socialismus se měl podle něj zabývat „méně ‚třídním vědomím‘, ‚vyvlastněním vykořisťovatelů‘ [...] posvátnými sestrami tezí, antitezí a syntézou, a více spravedlností, svobodou a neutěšenou situací nezaměstnaných“ (Orwell 1980: 230). Snažil se socialismus „humanizovat“, Orwellův typ socialisty musel zaprvé vědět, co znamená chudoba, a musel mít „oprávdovou nenávist k tyranii a válce“ (Orwell 1980: 224). Zajímavý je názor R. Williamse, že pro Orwella „byl socialismus jako takový vždycky až druhotný vůči boji proti fašismu, imperialismu a nerovnosti“ (Williams 1971: 55). Z Orwellova díla je vskutku patrné, že demokratický socialismus chápal jako hlavní protipól všem formám autoritářství a totalitarismu, že ho tedy definoval jaksí negativně. A pod to spadá ještě jedno negativní vymezení, a to vůči tomu, co se považovalo za sovětský socialismus. V předmluvě k ukrajinskému vydání *Farmy zvířat*, knihy, která alegoricky rekapituluje historii sovětského Ruska od roku 1917 do Teheránské konference: „Nic

nepřispělo k poškození původní ideje socialismu tolik jako přesvědčení, že Rusko je socialistická země a že cokoliv, co jeho vládci učiní, musí být alespoň omluveno, pokud ne přímo napodobeno. Po dobu posledních deseti let jsem přesvědčen, že zničení tohoto sovětského mýtu je nezbytně nutné, pokud usilujeme o obnovu socialistického hnutí“ (In Williams 1971: 70). O tom, jak nemožné bylo toto odmytizování v roce 1943, v době, kdy Orwell dokončil *Farmu zvířat*, svědčí i to, že Orwell měl velké problémy pro svou alegorii najít vydavatele, neboť Sovětský svaz, kromě toho, že byl domnělou ikonou socialistické společnosti, byl ještě navíc cenným spojencem proti Hitlerovi. Orwell považoval za nezbytné, aby se v západní Evropě vybuodovalo socialistické hnutí bez sovětského vlivu a zasahování, protože, jak píše v eseji *Uvnitř velryby*: „Komunistické hnutí v západní Evropě začalo jako hnutí za násilné svržení kapitalismu a během několika let zdegenerovalo v nástroj ruské zahraniční politiky“ (Orwell 1997: 128).

Podíváme-li se ještě hlouběji, zjistíme, že největším nepřítelem demokratického socialismu je touha po moci, která je všem autoritářským systémům, ať podle jména socialistickým nebo fašistickým, společná, a která ničí všechny revoluční snahy. Proto Orwell popisuje ve *Farmě zvířat* nástup totalitarismu spíše ve světle Hobbesovy než Marxovy teorie: revoluce na farmě ztroskotá právě kvůli „neustálé a neutuchající touze po moci, která končí jen v smrti“ (Hobbes), kvůli níž se Marxova „diktatura proletariátu“ promění v diktaturu několika rovnějších proletářů. Orwell se obával, že i u socialistů je touha po moci hlavním politickým motivem, a proto byl vůči nim kritický. Všiml si něčeho, co se mu posléze potvrdilo ve Španělsku (mocenské ambice komunistických skupin) a co se ještě později potvrdilo v mnoha socialistických společnostech. Kromě touhy po moci byla ve hře ještě všudypřítomná touha po majetku. V zrušení soukromého vlastnictví viděl problém, který historie potvrdila a který vepsal do románu *1984*, totiž: „Takzvané ‚zrušení osobního vlastnictví‘, k němuž došlo v první polovině století, znamenalo, že ve skutečnosti se

vlastnictví soustředilo v rukou daleko menšího počtu lidí než předtím; avšak s tím rozdílem, že noví vlastníci byli skupinou a ne masou jedinců“ (Orwell 1991a: 135). Základní paradox 20. století, který je klíčový pro Orwellovo chápání socialismu, byl v tom, že na jedné straně se konečně „rovnot mezi lidmi stala technicky možnou“ (Rorty 1998: 139), ale zároveň s tím se „praktiky, od nichž se dávno [...] upustilo – věznění bez soudu, používání válečných zajatců jako otroků, veřejné popravy, mučení za účelem vynuceného přiznání, držení rukojmí a deportace celých národů – staly nejenom běžnými, ale byly tolerovány a dokonce obhajovány lidmi, kteří je považovali za osvícené a pokrokové“ (Orwell 1991a: 134). Proto Orwell nemohl podporovat žádnou ideologii, která by k takovým praktikám mohla vést. Nechtěl tím naznačit, že revoluční naděje jsou nesmyslné, ale pouze volal po větší zodpovědnosti a uvědomělosti ze strany revolucionářů (Letemendia 1998: 25). Tato zodpovědnost, spolu s jistým vzděláním a sebevědomím dělníků a obecně revolucionářů by byla podmínkou demokratického socialismu, protože bylo třeba, aby lidové masy nejen dostaly šanci dostat se k vládě, ale aby u vlády dostaly šanci jednat slušně, aby se zlomilo cynické přesvědčení, že lidé „jednají slušně jen pokud jsou bezmocní“ (In Meyers 1991: 114). O *Farmě zvířat* v jednom dopise píše: „Samozřejmě, že původní záměr byla satira na revoluci v Rusku. Nicméně jsem měl na mysli i širší význam v tom, že takový druh revoluce (násilná konspirační revoluce, vedená lidmi nevědomě lačnicími po moci) může vést jedině k výměně pánů“ (In: Letemendia 1998: 24).

Dalším bodem v Orwellově kritice socialismu je to, že socialismus považuje spravedlivé materiální rozdělení za všespasitelné. Orwell ale upozorňuje na to, že materiální nedostatek není jediným problémem, že naopak, dokud máme prázdná břicha, mozek se stará jen o jejich naplnění, jakmile se však naplní břicha, uvědomí si svou prázdnotu mozek, a srdce. Upozorňuje na duchovní vakuum, které po sobě zanechalo vymírající křesťanství a které socialismus nemůže nahradit, byl si vědom přerušování kontinuity duchovních hodnot,

nejistoty moderního člověka ve světě, kde nemá společenský řád trvání. Jak Orwell trefně poznamenává: „zdá se, že amputace duše není jen obyčejný chirurgický zákrok, jako například vyndání slepého střeva. Rána má tendenci se zanítit“ (In: Connelly 1987: 31). Orwell se obával, jak tvrdí M. Connelly, že „jedinec, osvobozen od náboženské tyranie, by mohl být zničen masovou kulturou, která by se zrodila s tím, jak by socialismus nastolil státně kontrolovaná hospodářství“ (Connelly 1987: 15). Ještě před provedením ‚socialistických experimentů‘ 20. století pochopil, jak úzce souvisí hospodářská svoboda se svobodou ducha, nebo spíše hospodářská nesvoboda s nesvobodou ducha. Proto spolu se socialisty nejásal nad sovětskými kolchozy. Svoboda ducha a člověka měla pro Orwella vždy nejvyšší cenu. Proto je Orwellovým hlavním tématem společenské zřízení, kde svoboda je omezena v nejvyšší míře, a tím je totalitarismus.

VIII. NACIONALISMUS

Snažíme-li se pochopit Orwellovo pojetí totalitarismu, je nutné se ještě na chvíli zastavit u jednoho fenoménu, který si nelze od politické a sociální scény dvacátého století odmyslet, protože je totalitarismu rodným bratrem; je jím nacionalismus. Společnou mají opět touhu po moci a prestiži. Navíc je tato touha u nacionalisty posilována klamným přesvědčením o výjimečných kvalitách a silách vlastní skupiny. Tento sebeklam umožní nacionalistovi omluvit si jakýkoli přečin, který spáchal ve jménu své skupiny. Skupina nemusí být formována na základě národní příslušnosti, nýbrž i například na příslušnosti ke „komunismu[], politick[ému] katolicismu[], sionismu[],“ (Orwell 1995: 130), neboť i národy, stejně jako zde jmenované tendence, jsou především konstrukce bez opory ve faktickém světě. Co má dále nacionalismus s totalitarismem společného je naprostá lhostejnost vůči realitě a připravenost s ní bezostyšně manipulovat. A dále, „všichni nacionalisté mají úžasný dar nevnímat shodné rysy podobných jevů. Britský konzervativce

bude hájit právo evropských národů na sebeurčení, zatímco v případě Indie se postaví rozhodně proti, a vůbec si neuvědomí svoji nedůslednost. Skutky se posuzují jako dobré nebo špatné ne na základě své skutečné hodnoty, ale podle toho, kdo je činí“ (Orwell 1995: 137). Schopnost ignorovat realitu všemi stoupenci různých skupin bojujících o prestiž Orwell ilustruje následujícími příklady: „Plných šest let dokázali angličtí obdivovatelé Hitlera ignorovat existenci Dachau a Buchenwaldu. A ti, kteří nejhlasitěji odsuzovali německé koncentrační tábory, často nevěděli [...], že podobné tábory jsou i v Rusku. [...] Spousta Angličanů snad nikdy ani neslyšela o vyhlazování německých a polských Židů během druhé světové války. Díky jejich vlastnímu antisemitismu tento obludný zločin vůbec nepronikl k jejich vědomí“ (Orwell 1995: 138). A také jsou nacionalisté přesvědčeni, že lze měnit minulost, tak jak to dělá Strana v *1984* a jak už to bylo řečeno v souvislosti se španělskou občanskou válkou. Existence různých nacionalismů a jejich výběrového a krátkozrakého vidění umožňuje „všeobecnou nejistotu o světovém dění, jež je příčinou toho, že i ta nejnepochybnější fakta [bývají] nestydatě vyvracena“ (Orwell 1995: 139). Toto je několik aspektů nacionalismu, které nejvíce souvisejí s principy totalitarismu.

IX. TOTALITARISMUS

Totalitarismus byl tématem Orwellových dvou posledních a nejznámějších knih, byl tématem, se kterým je tedy Orwell nejčastěji spojován a ke kterému všemi svými úvahami směřoval. Věnoval se mu o více než deset let dříve (o budoucím románu *1984* začal přemýšlet už roku 1940, i když ho dokončil až v roce 1948) než s tezí totalitarismu „objevně“ přišli akademici, zejména H. Arendtová ve svém *Původu totalitarismu* (1951), nebo C. Friedrich a Z. Brzezinski v *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* (1956). Jak si povzdychává Orwellův životopisec B. Crick: „Arendtová nikde na *1984* neodkazuje, i když tento román předjímá mnoho z jejích závěrů“ (Crick 1992: 26). Nejenže se Orwell ve svém díle snažil

popsat principy totalitní společnosti, ale především chtěl svým dílem varovat. V *1984* chtěl načrtnout možnou budoucnost evropské společnosti, která by mohla nastat, nebudeme-li bojovat proti všem nedemokratickým tendencím. Abychom poznali strašlivý obraz této budoucnosti, stačí si představit „vysokou botu, která dupe po lidské tváři – navždycky“ (Orwell 1991a: 175). Hrůzyplná vize totalitní společnosti popsaná v *1984* byla podle Z. Baumana „tím nejúplnějším – a kanonickým – inventářem strachů a obav“ (Bauman 2002a: 47). Orwell se obával nastolení totalitní vlády jedné strany, jejíž opravdová ideologie, ať komunistická či fašistická, by už byla dávno zapomenuta a „splynula by s jedinou hierarchií útlaku a propagandy motivovanou touhou po ryzí moci“ (Crick 1992: 25). Už ve *Farmě zvířat* poukazoval na to, že něco jako dobročinná diktatura neexistuje. Orwell komentuje, že „ústřední problém – jak předejít tomu, aby moc nebyla zneužívána – zůstává nevyřešen“ (In: Connelly 1987: 12-13), a i o více než půl století později to stále platí.

Mnoho Orwellových kritiků ho nařklo z toho, že totalitní svět, jak ho vypočetil ve svých románech, je nereálný, nepravděpodobný a v civilizovaném západním světě dvacátého století naprosto vyloučený. Orwell nicméně předvádí mechanismus totalitní moci, který má své kořeny v situaci Orwellovy doby, jeho obraz může tedy být reálnější, než se na první pohled zdá. Například výše zmíněné manipulování s minulostí bylo součástí reálného světa, ve fiktivním světě roku 1984 je minulost podobně buď eliminována úplně nebo je neustále měněna. Strana měla jasno: „kdo ovládá minulost, ovládá budoucnost, kdo ovládá přítomnost, ovládá minulost“ (Orwell 1991a: 163). Strana si vytvářela dějinné události a souvislosti podle toho, co se jí momentálně hodilo. Jak Orwell postřehl na příkladu z nacistického Německa: „Pokud Vůdce o té a té události prohlásí: ‚To se nikdy nestalo‘ – tak se to nikdy nestalo. Když řekne, že dvě a dvě je pět – pak dvě a dvě je pět“ (Orwell 1997: 234). Pro Winstona Smithe je nesmírně důležité zjišťovat, jaká byla neoficiální minulost, a také zůstat částí dějin, ale ne těch stranických, které by ho zrušily nebo

přinejmenším změnilo k nepoznání, ale těch jeho, těch opravdových, a proto si začne psát deník. Právě tato snaha o uchopení dějin je Winstonovým prvním zločinem proti Straně. Lidé, pokud neznají minulost, nemohou srovnávat a jsou spokojeni se stávající situací, to Strana věděla moc dobře. Lidé, tj. členové Strany (o proléty se nikdo nestaral, ti byli příliš chudí na přemýšlení, jak si toho Orwell všimnul u pařížských dělníků), se o minulosti nemohli nic dozvědět, neboť „z architektury se člověk nedozvěděl o nic víc než z knih. Sochy, nápisy, pamětní desky, názvy ulic – všechno, co by mohlo vrhnout světlo na minulost, bylo systematicky měněno“ (Orwell 1991a: 67). Jak píše M. Šimečka v eseji *Náš soudruh Winston Smith*: „V systému, v němž je minulost vždy v souladu s přítomností, usvědčuje paměť falšovatele ze lži. Má-li člověk paměť, může souhlasit se lží jenom za cenu, že si uvědomuje vlastní ubohost a zbabělost“ (Šimečka 1991: 247), mimo jiné i toto uvědomění napomohlo zdolat Winstona Smithe.

Další pastí, do které se dříve či později musel člověk, který chtěl zůstat jedincem, chytit, byla past jazyka. I tento rozměr totalitní společnosti, který v Orwellově roce 1984 nabyl podoby newspeaku, měl své kořeny ve faktické společnosti. Svoji kritiku současného jazyka Orwell shrnul v eseji *Politika a anglický jazyk*, ve kterém si všiml novinové produkce a jazyka politiky. Všiml si záměrného používání vyprázdněných slov beze smyslu, zdánlivě pozitivních slov, která v sobě záměrně, leč utajeně skrývala skutečnost negativní, jako například ‚pacifikace‘ či ‚eliminace nežádoucích živlů‘. Horlivě se přimlouval za zpřesnění jazyka, zejména toho politického (nicméně akademickému by to také neškodilo), protože viděl, jak běžné používání nic neříkajícího jazyka umožňuje totalitním stranám zla se za něj skrýt. Navíc se obecně obával toho, že „důsledek se může stát příčinnou, posílit původní příčinu a mít stejný důsledek v zesílené podobě, a tak dále donekonečna. [...] [Anglický jazyk] se stává ošklivým a nepřesným, protože naše myšlenky jsou hloupé, ale nedbalost našeho jazyka usnadňuje, abychom měli hloupé myšlenky“ (Orwell 1997: 361). Ve fiktivním

roce 1984 je jazyk okleštěn více, s perspektivou takřka úplné eliminace, neboť nová řeč, newspeak, má za cíl znemožnit sdělování. Je tedy jakýmsi anti-jazykem, jehož hlavním úkolem je zničit myšlení jako takové, protože Strana vyžaduje naprostou konformitu a bez jazyka je člověk „zredukován na automat, neschopný myšlení, tedy neloajálnosti“ (Greenblatt 1998: 114). Ideozločin se stane nemožným. Myšlenku nebude jak myslet. „Být pravověrný znamená nemyslet - nemít potřebu myslet. Pravověrnost je nevědomí“ (Orwell 1991a: 39) a největší zločin je nezávisle myslet. Samozřejmě, že existují i zjevnější orgány kontroly lidí, jako například Stranou podporovaná nedůvěra k ostatním, ideopolicie nebo neustále dohlížející obrazovka (která je dodnes symbolem veškerého dohledu a omezování svobody občanů a jako koncept je opět v módě po 11. září) ale nejpropracovanější, protože nejvnitřnější nástroj kontroly je právě newspeak. Vágnost angličtiny Orwellovy doby dala vzniknout možnosti románového doublethinku, schopnosti „vědět a přitom nevědět, uvědomovat si plnou pravdu, a přitom pronášet pečlivě vykonstruované lži, udržet současně dva názory, které se vzájemně vylučují“ (Orwell 1991a: 27). Jedině doublethink tak zajistí jakousi podivnou polysémii slov. Orwell v newspeaku spatřoval jeden z nejzákladnějších principů totalitní společnosti, věnoval mu v rámci *1984* celý dodatek. V něm Orwell kromě dalšího vysvětluje mechanismus, do kterého se lapí i ten poslední svobodně myslící člověk, který i když bude schopen kacířské myšlenky typu „Velký bratr je nedobrý“ (Orwell 1991a: 203), nebudou se mu dostávat argumenty na podporu tohoto tvrzení, neboť na ty už nebudou existovat slova. Nic nemůže člověka víc ponížit, má-li nějaký pevný názor a zároveň ho tváří v tvář protivníkovi nedokáže obhájit.

Se slovy zmizí i koncept. Jak píše R. Rorty, „pro lidi existuje jen to, co do nich bylo vloženo socializací – schopnost používat jazyk a tím si vyměňovat názory a přání s ostatními lidmi“ (Rorty 1998: 147). Kdo tedy rozhoduje, jakým způsobem budou lidé socializováni, například jaký budou mít jazyk, rozhoduje nad celou společností, má naprostou moc. M.

Šimečka popisuje zavádění newspeaku (samozřejmě zatím velmi nepokročilého) v socialistickém Československu a upozorňuje například na slovo ‚Bůh‘, které se pomalu, ale jistě vytrácelo z veřejných debat a také postupně ze soukromého myšlení (Šimečka 1991: 259). Šimečka aktualizoval pro své prostředí i doublethink, který sice nevyžadoval, aby člověk oběma protichůdným myšlenkám věřil, nicméně bylo nutné je „držet ve vědomí vedle sebe a na veřejnosti používat toho, které je v dané chvíli nejvýhodnější“ (Šimečka 1991: 261).

Dalším aspektem totalitarismu je, že člověku je znemožněno pochopit a ovládnout stranickou ideologii, protože ta se neustále mění. I v tom se liší moderní totalitarismus od dřívějších tyranií, které alespoň umožnily člověku v nakázanou nauku věřit po celý život.

Ve světě 1984 je jakýkoli sebemenší projev vlastní vůle nejvyšším zločinem, celý lidský život od početí po smrt je řízen státem, i sexuální akt je příliš soukromý a citový na to, aby ho Strana neprohlásila za sexcrime. Lidský život má smysl pouze jako součást existence Strany. Strana určuje všechno, například že dvě a dvě je pět. City jsou také řízené. Důkazem největší loajality straně je vůle nechat řídit své city, láska patří Velkému bratrovi, nenávisť stranickému nepříteli Goldsteinovi. Jak si Orwell správně všimnul, totalitní režim své nepřátele životně potřebuje, ať už je to Goldstein, Slánský či USA. Ve chvíli, kdy strana zcela vyprázdní lidské srdce a naplní ho oficiálními city, nastává konec, totální destrukce člověka. Poslední slova románu jsou „Miloval Velkého bratra“ (Orwell 1991a: 194). To je základ a specifikum totalitarismu - zničit citově a myšlenkově autonomní osobnost člověka.

Ale jaký to má pro Stranu všechno smysl? Orwell na ni odpovídá velmi neutěšeně: „Cílem moci je moc“ (Orwell 1991a: 173). To je ten smysl.

Z těchto vybraných mechanismů je patrné, že přizpůsobit obyčejného člověka k obrazu totalitní strany je možné, že Winston Smith je možný. A možná, že je to daleko snazší, než si myslíme, jak ukázali Asch a Milgram. To je jedna část varování. Druhá část varování ovšem je, že i intelektuál může podlehnout totalitním myšlenkám, a co víc, že jimi

může vládnout, že totiž O'Brien je možný. Proto Orwell kritizoval intelektuály, jak již bylo řečeno, a apeloval na ně, ať nevěří myšlenkám, které vedou k totalitarismu, a ať nejsou zbabělí ve svém jednání. Snažil se, aby pochopili, že svět politiky není intelektuální a ideologická idyla, ze které se nemůže nic hrůzného vyvinout, a navíc, že je možné, že se právě oni tohoto hrůzyplného projektu zhostí, že po scholách, akademiích, univerzitách je bude zaměstnávat Ministerstvo pravdy (Rorty 1998: 147). Není ostatně od věci, že zrod radikální inteligence a zrod totalitarismu se odehrály v podobné době.

Orwellův obraz totalitní společnosti, ač ne v celé své míře, byl velmi blízký faktickým totalitním společnostem, „podobnost se skutečností působí jako psychický šok“, jak tvrdí například M. Šimečka (Šimečka 1991: 210). Ruský filosof G. Pomerantz o Orwellovi prohlásil, že ač z jiného prostředí, „pochopil duši, nebo spíše bez-duši, [ruské] společnosti lépe než kdokoli jiný“ (Meyers 2000: 319). Takových názorů je mnoho. Román *1984* býval na druhou stranu často nařčen z toho, že je jen protikomunistickou propagandou, a jako takový byl zatracován. To, že je román využíván a zneužíván jako politikum nicméně není Orwellova chyba a nemůže to snížit hodnotu jeho varování.

O to, zda toto varování je ještě na místě nebo je už zastaralé, se vedou spory. Z. Bauman se v *Tekuté modernitě* domnívá, že síla varování už vyprchala: „Zběžnost oslav roku 1984, jejich vlašnost [...] a rychlost, s jakou Orwellovo chef d'ouvre opět upadlo v zapomnění [...] nutí k zamyšlení. [...] Jediným rozumným vysvětlením je, že lidi, kteří o knize *1984* diskutovali, téma, o kterém měli debatovat a přemýšlet, nevzrušovalo a ponechávalo je lhostejnými, protože již v Orwellově dystopii nepoznávali své vlastní starosti“ (Bauman 2002a: 48). Snad se Bauman nemýlí, snad tento nezájem není opět jen přezíráním totalitárních tendencí ze strany intelektuálů, jak tomu bylo před půl stoletím. Dnes už, podle Baumana a dalších, není naším problémem nedostatek svobody, ale jistoty (Bauman 2002b: 2). Častým protipólem Orwellově černé vizi je vize Huxleyho, kterou představuje v knize

Konec civilizace. N. Postman vyšel ze srovnání těchto dvou románů ve své studii *Ubavit se k smrti*. Postman považuje za daleko pádnější varování dnešní společnosti Huxleyho knihu. Domnívá se, že naše civilizace spíše skončí prostřednictvím slasti než bolesti (Postman 1999: 8). Podle něj je většina mechanismů totalitní moci, jak je popsál Orwell, už dnes zbytečná. Například už není třeba manipulovat minulostí, protože ta už nikoho nezajímá. (Postman 1999: 145). Dále se domníval, že cenzura už dnes není vůbec aktuální, že boj s ní byl „dotážen do vítězného konce“ (Postman 1999: 148), že televize (později internet) nenabízejí omezené informace, ale naopak nabízejí informací tolik, že se v nich člověk utopí. Domnívám se ale, že i v poslední době jsme mohli být často svědky cenzury v televizi a ani internet není tak demokratický, jak by se mohlo zdát. Celkově, podle Postmana, dnešním problémem není nedostatek (svobody, informací, kontaktů...), ale přešleh. Postman sebevědomě tvrdí, že „rozpoznat orwellovský svět a postavit se mu na odpor je [...] mnohem snazší než u světa podle Huxleyho. Celou svou minulostí jsme vychováváni k tomu, abychom se dokázali vzepřít, začnou-li se za námi zavírat brány vězení“ (Postman 1999: 165). Zprvč doufejme, že má Postman pravdu, že citlivost k totalitarismu máme opravdu vypěstovanou. Zadruhé, nevďčíme za tuto citlivost práve Orwellovi a jeho románům a esejím, nebyl práve proto úspěšnější než Huxley?

X. ZÁVĚR

Orwell nám nezanechal žádné komplexní schéma jak vytvořit spravedlivou společnost, nepřišel s žádným velkým konkrétním programem. Jediné, co udělal, bylo, že nás upozorňoval na konkrétní jevy ve společnosti a varoval nás před možným vývojem. Nicméně toto jediné je i tak dost. Orwell nevystavěl žádnou novou ideologii, ideologie spíše bořil, posílal nás „zpět k rýsovacím prknům“ (Rorty 1998: 144), nutil nás vybočit ze zajetých kolejí přemýšlení. Může se zdát, že je to málo, jenže pak zjistíme, že od Orwellových dnů ještě

nikdo žádný nový program spravedlivé společnosti nenarýsoval, nevíme, jakým způsobem proměnit stávající společnost ve společnost spravedlivou, jediné, co víme, je jaká nebezpečí na nás při společenských změnách číhají a jak se jich vyvarovat. Něco z toho, a ne málo, nás naučil Orwell, člověk, který nejvíce ovlivnil lidi svým prosazováním svobody a tolerance, nikoli však pasivně přijímané svobody a tolerance, nýbrž takové, za kterou se musí denně bojovat (Crick 1992: 16).

POUŽITÁ LITERATURA:

- ALAN, J., PETRUSEK, M. *Sociologie, literatura a politika*. Praha: Karolinum, 1996.
- ALLDRITT, K. *The making of George Orwell*. London: Edward Arnold, 1969
- BAUMAN, Z. Interview: With Professor Zygmunt Bauman. Interviewed by T. Blackshaw. *Network: Newsletter of the British Sociological Association*, Number 83 October 2002b, s. 1-3.
- BAUMAN, Z. *Tekutá modernita*. Praha: Mladá Fronta, 2002a.
- CALDER, J. Orwell's Post-War Prophecy. In *George Orwell: A Collection of Critical Essays*. Ed. By R. Williams. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1974, s. 133 - 155.
- CONNELLY, M. *The Diminished Self*. Pittsburgh: Duquesque University, 1987.
- COSER, L. Introduction. In *Sociology Through Literature*, ed. By L. Coser. London: Prentice Hall, 1963, s. 2 – 7.
- CRICK, B. *George Orwell: A Life*. London: Penguin Books, 1992.
- DEUTSCHER, I. 1984 – The Mysticism of Cruelty. In *George Orwell: A Collection of Critical Essays*. Ed. By R. Williams. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1974, s. 119 – 132.
- Encyclopædia Britannica Deluxe Edition 2004 CD-ROM*. Copyright © 1994-2003 Encyclopædia Britannica, Inc. May 30, 2003.
- FILLOY, R. Orwell's Politival Persuasion: A Rhetoric of Personality. . In *George Orwell – Contemporary Critical Essays*. Ed. By G. Holderness, B. Loughrey and N. Yousaf. London: Macmillan, 1998, s. 47 – 63.
- George Orwell – Contemporary Critical Essays*. Ed. By G. Holderness, B. Loughrey and N. Yousaf. London: Macmillan, 1998.
- George Orwell: A Collection of Critical Essays*. Ed. By R. Williams. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1974.
- GREENBLATT, S. Orwell as Satirist. In *George Orwell: A Collection of Critical Essays*. Ed. By R. Williams. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1974, s. 103 – 118.
- HOBBS, T. *Leviathan*. < <http://etext.library.adelaide.edu.au/h/hobbes/thomas/h681/>>
- HOGGART, R. Introduction to the Road to Wigan Pier. In *George Orwell: A Collection of Critical Essays*. Ed. By R. Williams. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1974, s. 34-51.
- HOLDERNESS, G., LOUGHREY, B., YOUSAF, N. Introduction. In *George Orwell – Contemporary Critical Essays*. Ed. By G. Holderness, B. Loughrey and N. Yousaf. London: Macmillan, 1998, s. 1-14.
- KUMAR, K. Sociology and the Englishness of Social Theory. *Sociological Theory*, Vol. 19, No. 1. (Mar., 2001), s. 41 – 64.
- LEPENIES, W. *Between Literature and Science: The Rise of Sociology*. Cambridge: CUP, 1988.

- LETEMENDIA, V.C. Revolution on Animal Farm: Orwell's Neglected Commentary. In *George Orwell – Contemporary Critical Essays*. Ed. By G. Holderness, B. Loughrey and N. Yousaf. London: Macmillan, 1998, s. 15 -30.
- MEYERS, J. *Orwell – Wintry Conscience of a Generation*. New York: Bortin, 2000.
- MEYERS, V. *George Orwell*. London: Macmillan, 1991.
- ORWELL, G. 1984. Praha: Naše Vojsko, 1991a.
- ORWELL, G. *Down and Out in Paris and London*. In *George Orwell*. London: Book Club Associates, 1980, s. 13 – 122.
- ORWELL, G. *Farma zvířat: Pohádkový příběh*. Praha: Práce, 1991b.
- ORWELL, G. *Hold Katalánsku*. Praha: Odeon, 1991c.
- ORWELL, G. Jak umírají chudí. In *Uvnitř velryby a jiné eseje*. Brno: Atlantis, 1997, s. 403 - 411.
- ORWELL, G. Ohlédnutí za španělskou válkou. In *Uvnitř velryby a jiné eseje*. Brno: Atlantis, 1997, s. 225 241.
- ORWELL, G. Poznámky o nacionalismu. In *Úpadek anglické vraždy a jiné eseje*. Olomouc: Votobia, 1995, s. 129 – 148.
- ORWELL, G. Proč píšu. In *Uvnitř velryby a jiné eseje*. Brno: Atlantis, 1997, s. 5 – 11.
- ORWELL, G. *The Lion and the Unicorn*. Harmondsworth: Penguin, 1982.
- ORWELL, G. *The Road to Wigan Pier*. In *George Orwell*. London: Book Club Associates, 1980, s. 123 – 232.
- ORWELL, G. Uvnitř velryby. In *Uvnitř velryby a jiné eseje*. Brno: Atlantis, 1997, s. 110 - 141.
- OXLEY, B.T. *George Orwell*. London: Evans, 1970.
- PECHAR, J. *Dvacáté století v zrcadle literatury*. Prah: Filosofia, 1999.
- POSTMAN, N. *Ubavit se k smrti – Veřejná komunikace ve věku zábavy*. Praha: Mladá Fronat, 1999.
- RODDEN, J. On the Political Sociology of Intellectuals: George Orwell and the London Left Intelligentsia. In *George Orwell – Contemporary Critical Essays*. Ed. By G. Holderness, B. Loughrey and N. Yousaf. London: Macmillan, 1998, s. 161 – 181.
- ROGERS, M. F. *Novels, Novelists and Readers: Towards a Phenomenological Sociology of Literature*. Albany: State University of New York Press, 1991.
- RORTY, R. The Last Intellectual in Europe. In *George Orwell – Contemporary Critical Essays*. Ed. By G. Holderness, B. Loughrey and N. Yousaf. London: Macmillan, 1998, s. 139 - 160.
- STRELKA, J. P. *Literatura a politika*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001.
- ŠIMEČKA, M. *Náš soudruh Winston Smith*. In 1984. Praha: Naše Vojsko, 1991, s. 206 – 268.
- THOMAS, E. *Orwell*. Edinburgh: Oliver & Boyd, 1968.

- TRILLING, L. George Orwell and the Politics of Truth. In *George Orwell: A Collection of Critical Essays*. Ed. By R. Williams. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1974, s. 62 - 79.
- WILLIAMS, R. Introduction. In *George Orwell: A Collection of Critical Essays*. Ed. By R. Williams. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1974, s. 1-9.
- WILLIAMS, R. *Orwell*. London: Collins, 1971.
- WILSON, P. Di do hajzlu, chcípáku: amatéři x rokenrol. Rozhovor Babylonu s Paulem Wilsonem. *Babylon*, 1.5. 2006, číslo 8, ročník XV, s. 1, 4, 5.

Poznámka: Všechny citace z anglických pramenů jsou v mém překladu. Na prózu *Down and Out in Paris and London* v textu odkazují pod jejím českým názvem *Na dně v Paříži a Londýně*, ale vzhledem k nevyhovujícímu českému překladu jsem z ní citované pasáže přeložila sama.

Tereza Rejšková

FSV, ISS, 3. ročník

Projekt bakalářské práce

Předpokládaný název: Přispění sociologii literárním dílem George Orwella?

Konzultant: Prof. PhDr. Miloslav Petrušek, CSc.

Formulace výzkumného problému: Ve své bakalářské práci bych se chtěla zabývat literárním dílem George Orwella, autora, který se v neobvyklé míře zabýval ve svém díle společnostmi a tématy, která společnost nabízí, a který měl s různými typy společností (společnost v koloniích v době rozmachu britského impéria - např. v románu *Barmské dny*, společnost válečnou a totalitní - např. v knize *Hold Katalánsku*, společnost vysoce stratifikovanou – např. v knize *The Road to Wigan Pier*) přímé zkušenosti, které do svého díla promítal a které potom uplatňoval ve svých dvou nejznámějších alegorických knihách (*1984*, *Farma zvířat*), které jsou jakousi trestí jeho chápání společnosti a která jsou běžnou součástí sociologických debat.

K tomuto dílu bych chtěla ve své práci přistupovat ze dvou hledisek. Zaprvé bych chtěla analyzovat některá sociologická témata přednesená v jednotlivých textech (např. sociální stratifikace, zkoumání statusů a rolí s nimi spojených, zkoumání totality, moci, podřízení, anomie, davu, vnímání sebe a ostatních) a chtěla bych se zaměřit na způsob, kterým s nimi Orwell zachází.

Zadruhé bych chtěla toto zobecnit a všimnout si toho, jak může literární dílo obecně a konkrétně v Orwellově případě souviset se sociologií a být pro ní adekvátním zdrojem poznání. Dále zda existuje nějaká hranice mezi textem literárním a sociologickým a zda a jak lze tuto hranici stanovit a do jaké míry lze tato dvě média od sebe oddělit.

Metodologie:

Zkoumání primární literatury (děl G. Orwella) a srovnávání se sociologickou literaturou týkající se daných témat, dále pak zkoumání literatury týkající se debat o sociologii a literatuře, porovnávání reflexe díla v literárních kritikách a v sociologických pracích.

Předpokládané použité materiály:

Coser L.: *Sociology Through Literature*; London: Prentice-Hall International, 1964

Orwell, G.: *Trosečnickem v Paříži a Londýně*

Orwell, G.: *Barmské dny*

Orwell, G.: *Bože, chraň aspidistru*

Orwell, G.: *Farma zvířat*

Orwell, G.: *1984*

Orwell, G.: *Hold Katalánsku*

Orwell, G.: *Collected Essays*